

ที่ระลึก

ในงานฌาปนกิจศพ

พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล

ปนสถานกรมตำรวจ วัดตรีทศเทพ

๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๒

ที่ระลึก

ในงานฌาปนกิจศพ

พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล

ณ ฌาปนสถานกรมตำรวจ วัดตรีทศเทพ

๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๒

คำปรารภ

ในงานฌาปนกิจศพ พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล (สุทธิกุล) วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๒ นี้ มีความเห็นว่า สมควรพิมพ์หนังสือพระธรรมเทศนา ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณมหาเถระ เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการแด่ท่านที่มาเป็นเกียรติในงาน เพราะท่านพระครูเป็นสัทธิวิหาริกรูปหนึ่งของท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จึงคัดเลือกพระธรรมเทศนาเรื่อง "วิสาขบูชา" เรื่อง "สัปปุริสธรรมกถา" และเรื่อง "อริยมรรคยานกถา" รวม ๓ เรื่อง ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงแสดงเมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์ กิตติโสภณเถระ ถวายในรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเฉพาะเรื่องวิสาขบูชา สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชนิพนธ์พระคำนำยกย่องเป็นกรณีพิเศษ สมควรพิมพ์เผยแพร่ เพื่อเป็นเกียรติแด่ท่านพระครูวินัยธร เชื่อม และเพื่อเป็นประโยชน์แด่สาธุชนผู้สนใจ

พระครูวินัยธร เชื่อม เป็นผู้เข้ามาอุปสมบทเมื่อมีอายุ ๖๑ ปีแล้ว แต่เป็นผู้ที่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยนี้ จึงสอบไล่ได้ถึงนักธรรมชั้นเอก และมีความประสงค์จะเรียนบาลีไวยากรณ์สอบเปรียญธรรมต่ออีก แต่เพราะอายุมากความจำไม่ดี เมื่อได้ศึกษาบาลีไวยากรณ์อยู่ระยะหนึ่งจึงต้องหยุดเรียน เมื่อหยุดเรียนแล้วก็ตั้งใจช่วยทำกิจการงานของวัดเป็นอย่างดี จึงได้ยกย่องทำการแต่งตั้งให้เป็นพระครูฐานานุกรม ที่ พระครูสมุห์ และเลื่อนขึ้นเป็น "พระครูวินัยธร" พระครูวินัยธร เชื่อม เป็นผู้มีชีวิตที่ไม่เป็นหมัน เพราะเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ก็ตั้งตนเป็นพลเมืองดี สร้างฐานะความ

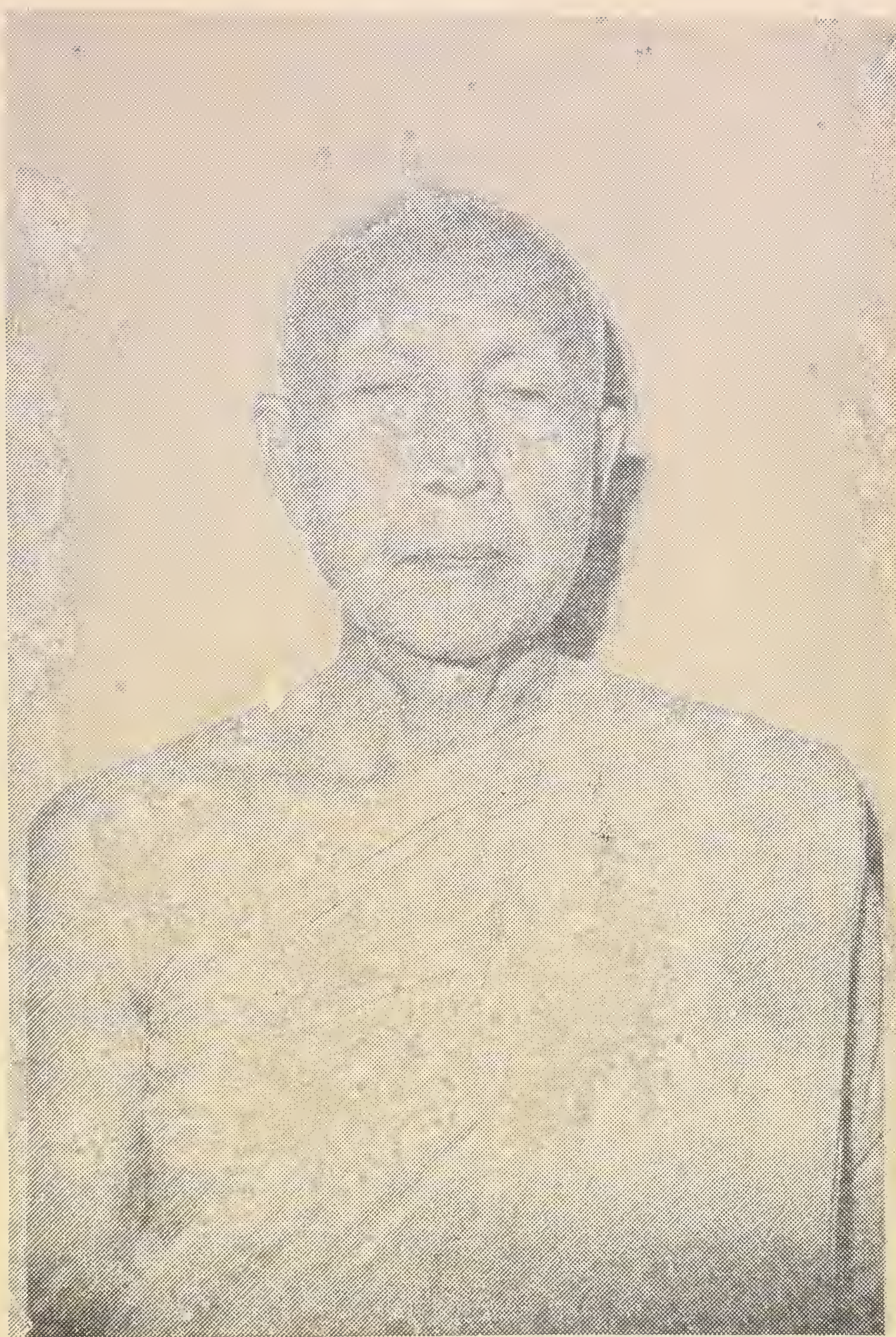
เป็นอยู่ได้มั่นคง เป็นที่พึ่งของครอบครัวได้เป็นอย่างดี เมื่อเข้ามาอุปสมบทแล้วก็ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและประพฤติปฏิบัติชอบ เป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา ตลอดทั้งสาธุชนทั้งหลายโดยทั่วไป นับว่า เป็นพระภิกษุที่ให้วัดอาศัยได้ ไม่ใช่พระภิกษุที่อาศัยวัดฝ่ายเดียวเท่านั้น

เมื่อท่านพระครูวินัยธร เชื่อม ได้ถึงมรณภาพแล้ว พระภิกษุสงฆ์คณะกุฎีสมเด็จ (วิหารสมเด็จ) ได้ขวนขวายช่วยจัดการเกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศลเป็นอย่างดียิ่ง ขออนุโมทนาและสรรเสริญไว้ในโอกาสนี้ด้วย เมื่อแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบบริขารแล้ว ปรากฏว่า ท่านพระครูวินัยธร เชื่อม ได้ตั้งใจหาทุนทรัพย์เพื่อก่อสร้างอุโบสถวัดรัตนโชติการาม (ชะเอิม) อ. กบินทร์บุรี จ. ปราจีนบุรี มีกัปปิยภัณฑ์ในบัญชีจำนวน ๑๑๗,๘๗๖.๔๓ บาท ชื่อว่า ท่านเป็นผู้ไม่ลืมปิตุภูมิมาตุภูมิ เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม น่าอนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง แต่สมบัติหรือบริขารส่วนตัวของท่านมีอะไรบ้างที่เป็นสาระแก่นสาร คณะกรรมการได้ตรวจสอบทำบัญชีไว้เป็นหลักฐาน และรายงานมาให้ทราบแล้ว เฉพาะกัปปิยภัณฑ์เมื่อเสร็จงานฌาปนกิจศพแล้ว เหลือจากการบำเพ็ญกุศลมากน้อยเท่าใด ก็จะให้ตั้งเป็นทุนมูลนิธิไว้ในมูลนิธิเบญจมบพิตร ชื่อ "ทุน อนุสรณ์พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล (สุทธิกุล)" มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ดอกผลบำรุงวัดเบญจมบพิตร และบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ในวาระคล้ายวันถึงมรณภาพ เพราะท่านเป็นพระกรรมการกำกับมูลนิธิเบญจมบพิตรด้วยรูปหนึ่งในจำนวน ๕ รูป

และมูลนิธิเบญจมบพิตรก็ได้อนุมัติให้สร้างเครื่องตั้งศพ สำหรับเป็นอนุสรณ์ และตั้งศพท่านเป็นศพแรกด้วย

บุญกุศลที่คณะเจ้าภาพทุกท่านได้บำเพ็ญให้เป็นไปแล้ว ขอจงเป็นพลวปัจจัยให้พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล ได้ประสบสันติสุขในสัมปรายภพสมดังอุทิศเจตนาของคณะเจ้าภาพจงทุกประการ เทอญ ฯ

(พระพุทธิวงศมุนี)
เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร

พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล

ชาตะ ๕ กันยายน ๒๔๔๑

มรณะ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๒

ประวัติย่อ

ของ

พระครูวินัยธร เชื่อม สุทฺธิกุโล (สุทธิกุล)

พระครูวินัยธร เชื่อม นามฉายา สุทฺธิกุโล นามสกุล สุทธิกุล เป็นบุตรของนายชื่น และนางมี สุทธิกุล เกิดเมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๔๔๑ ตรงกับวันจันทร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีจอ จ.ศ. ๑๒๖๐ ณ บ้านตำบลวังดาล อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมราชูทิศ จังหวัดฉะเชิงเทรา และ ร.ร. ไปรษณีย์โทรเลข เข้ารับราชการเป็นพนักงานโทรเลข กรมไปรษณีย์โทรเลขอยู่ระยะหนึ่ง จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์ตรี หลังจากลาออกจากราชการแล้ว ได้มาประกอบธุรกิจส่วนตัว และสนใจในวิชาโหราศาสตร์ (ผูกดวงทำนายทายทัก) เมื่ออายุได้ ๖๑ ปี ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๐๒ โดยมีเจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต ต่อมาได้รับสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระ-อริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพระอุปัชฌายะ พระมงคลวัตรกวี เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระพุทธิวงศาจารย์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย สอบไล่ได้นักธรรมชั้นนวกภูมิและนักธรรมชั้นตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ สอบได้นักธรรม

ชั้นโท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ และสอบได้นักธรรมชั้นเอก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ต่อจากนั้นได้ศึกษาบาลีไวยากรณ์อยู่พักหนึ่ง แต่ความทรงจำไม่ค่อยดีจึงหยุดเรียนบาลี ได้ตั้งใจช่วยทำกิจการงานภายในวัดเบญจมบพิตร ฯ เป็นอย่างดี พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพุทธิวงศมุนี เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร ฯ ในสมัยที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพ-กิตติมุนี ได้แต่งตั้งให้เป็นพระครูฐานานุกรม ที่ พระครูสมุห์ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๕ เมื่อได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมกิตติโสภณ ได้แต่งตั้งให้เป็นพระครูฐานานุกรม ที่ พระครู-วินัยธร ตั้งแต่วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๑๐ เป็นต้นมา

โดยปกติแล้ว พระครูวินัยธร เชื่อม แม้เป็นผู้สูงอายุ แต่ก็เป็นผู้ที่มีสุขภาพพลานามัยดี แข็งแรง มีสายตาดีมากไม่ต้องสวมแว่น อ่านปฏิทินโหรได้สบายโดยไม่ต้องใช้แว่นขยาย เป็นโหราจารย์ประจำวัดเบญจมบพิตร ฯ ให้ฤกษ์ลาสิกขาแก่พระภิกษุผู้บวชใหม่ และดูฤกษ์ยามให้แก่สาธุชนทั้งหลาย ด้วยอัธยาศัยไมตรีเป็นอันดี เป็นที่นิยมและนับถือของสาธุชนโดยทั่วไป

ท่านพระครูวินัยธร เชื่อม ได้อาพาธก่อนถึงมรณภาพประมาณ ๒—๓ สัปดาห์ แพทย์ได้วินิจฉัยว่า เป็นโรคมะเร็งที่ลำไส้ใหญ่ อาการที่ปรากฏคือ ฉันอาหารไม่ได้—ถ่ายไม่ออก เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๒ เวลาประมาณ ๑๖.๐๐ น. เศษ มีอาการท้องอืดและปวดท้องจนทนไม่ไหว ต้องรีบนำส่งโรงพยาบาลรามาธิบดี แพทย์ได้พยายามช่วยเหลือจนสุดความสามารถ แต่ในที่สุดท่านก็ได้ถึงมรณภาพด้วยอาการอันสงบ ณ ร.พ. รามาธิบดี เมื่อวันเสาร์ ที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๒ เวลา ๑๑.๕๐ น. นับอายุได้ ๘๐ ปี ๘ เดือน ๗ วัน อุปสมบทได้ ๒๐ พรรษา.

พระธรรมเทศนาวิสาขบูชา

ทรงแสดงเมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่

พระศรีวิสุทธิวงศ์ กิตติโสภณเถระ

ถวาย

ที่ค่ายหลวง หาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี

พ.ศ. ๒๔๖๖

(พระราชนิพนธ์พระคำนำของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ในปีพระพุทธศก ๒๔๖๖ กำหนดวันวิสาขบูชา ตกอยู่ในระวางเวลาที่ข้าพเจ้าไปอยู่ที่หาดเจ้าสำราญ, จังหวัดเพชรบุรี, ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงใจให้กระทำวิสาขบูชาที่หาดเจ้าสำราญ เมื่อได้ตกลงใจเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้สั่งให้อาราธนาพระศรีวิสุทธิวงศ์ออกไปแสดงพระธรรมเทศนา พระศรี-วิสุทธิวงศ์ได้แต่งเทศนาที่จะแสดงนั้นขึ้นแล้ว ได้ส่งออกไปยังข้าพเจ้าที่หาดเจ้าสำราญเพื่อให้ข้าพเจ้าอ่านทานดูก่อน เมื่อข้าพเจ้าได้อ่านเทศนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์แล้ว ก็ได้รู้สึกว่าเป็นเทศนาที่เหมาะใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก เพราะพระศรีวิสุทธิวงศ์ได้เก็บคดีธรรมผสมกับคดีโลกอย่างสนิทสนมกลมกล่อม และใช้สำนวนโวหารอันเข้าใจง่ายสำหรับบุคคลไม่เลือกว่าชั้นใด ข้าพเจ้ารู้สึกแน่ใจว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศนานั้นแล้วคงจะต้องเกิดธรรมปีติและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าของเรา ทั้งจะรู้สึกคุณูปการของผู้ที่มีคุณโดยแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าจึงสั่งให้พิมพ์เทศนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์ขึ้น เพื่อแจกแก่ผู้ที่ได้ไปกระทำวิสาขบูชาร่วมกันกับข้าพเจ้าที่หาดเจ้าสำราญ

ครั้นถึงวันวิสาขบูชา ในขณะเมื่อพระศรีวิสุทธิวงศ์แสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้นข้าพเจ้าได้ตั้งใจสังเกตดูกิริยาของผู้ฟัง เห็นได้ว่าเป็นที่ถูกใจด้วยกันทั้งนั้น ทั้งเมื่อได้สอบถามกันภายหลังก็คงได้ความว่า ผู้ฟังมีความพอใจกันมาก ผู้ฟังเทศนาในงานวิสาขบูชาคืนนั้นมีบุคคลทุกชั้น ทั้งชายและหญิง ฉะนั้นการที่ชอบทั่วกันย่อมเป็นพยานแสดงว่า เทศนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์ดีจริงตามความเห็นของข้าพเจ้า

ต่อมาพระศรีวิสุทธิวงศ์ได้ปรารภว่า จักใคร่พิมพ์เทศนานั้นขึ้นสำหรับแจกแก่บริษัทในเวลาที่ไปตรวจตามหัวเมืองเป็นต้น และขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำนำให้สักเล็กน้อย ข้าพเจ้าก็เต็มใจทำตามปรารถนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสกล่าวในที่นี้ว่า ข้าพเจ้ามีความเห็นมั่นคงมานานแล้วว่า ศาสนากับอาณาจักรจำเป็นต้องอาศัยซึ่งกันและกัน จึงจะถาวรและเจริญต่อไปได้ในประเทศใดที่ได้ทดลองแยกศาสนากับอาณาจักรเป็นคนละส่วน ในไม่ช้าก็ได้ปรากฏว่า ความหายนะดำเนินเข้าสู่โดยรวดเร็วทันตาเห็นเป็นความจริงอยู่เช่นนี้แน่นอน เป็นธรรมดามนุษย์ปุถุชนที่ใฝ่อำนาจ สิ่งใดที่เป็นอุปสรรคกีดขวางในหนทางดำเนินของตนก็ต้องอยากทำลายเสีย หรืออย่างน้อยก็คิดตัดทอนกำลังแห่งสิ่งที่เป็นอุปสรรคนั้น ก็แลศาสนาทั้งปวงที่ควรนับถือว่าเป็นศาสนาดี ย่อมจะต้องมุ่งสอนให้คนเรารักความสงบและไม่ประทุษร้ายซึ่งกันแลกัน และความสงบกับความปราศจากภัยย่อมมีได้แต่โดยมีรัฐบาลปกครองอยู่เป็นหลักฐานมั่นคง โดยอาศัยนิติธรรมและศาสนะธรรม ฉะนั้นศาสนาดีทุกศาสนา อีกทั้งนักบวชในศาสนานั้น ๆ จึงมักเป็นผู้ที่พอใจค้ำจุนสนับสนุนอำนาจแห่งรัฐบาลอันได้ตั้งอยู่มั่นคงสืบต่อมานานในบ้านเมือง ส่วนผู้ใฝ่จะชิงอำนาจหรือมุ่งใจจะเพิกถอนอำนาจ

ของรัฐบาล ย่อมจะรู้สึกข้อนี้ดีอยู่จึงต้องมุ่งทำลายศาสนาโดยชักจูงใจชนผู้โง่เขลาเบาปัญญา ให้เห็นผิดคิดไปว่าศาสนาเป็นของที่พ้นสมัย ใช้ไม่ได้ ใครใฝ่ใจในทางศาสนาและธรรมะ ถือว่าเป็นคนรุ่มร่ามโง่เง่าผิดสมัย การพูดชักจูงใจไปในทางที่ผิดเป็นของที่ทำง่าย เพราะผู้ฟังมักเป็นผู้ที่มิได้เคยรู้จักรสแห่งศาสนะธรรม เมื่อใดเกิดมีนักพูดชักชวนคนโง่ให้หลงเดินไปในทางที่ผิดเช่นนั้น ถ้าแม้ว่าผู้ที่ควรมีหน้าที่ชักจูงใจคนให้รู้จริงและดำเนินในทางที่ถูกมิได้เพิกเฉยละเลยเสีย หมั่นกระทำกรณียกิจของตนอยู่ ก็พอต้านทานอกุศโลบายและเหนี่ยวเอาผู้เบาปัญญากลับเข้าหาทางที่ชอบได้ แต่ตรงกันข้าม ถ้าผู้มีหน้าที่แนะนำสั่งสอนชนหมู่มากไม่กระทำกรณียกิจของตนในไม่ช้าก็อาจต้องพ่ายแพ้แก่ผู้คิดมิชอบได้

ในประเทศเรา ชาวเรายังมีความนิยมเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอยู่โดยมาก ฉะนั้นโดยมากยังเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุควรรู้สึกว่าเป็นผู้ได้รับมอบภาระสำคัญไว้อย่าง ๑ คือเท่ากับได้รับภาระเป็นผู้ถนอมมโนของชนชาติไทย เป็นผู้มีโอกาสที่จะน้อมนำใจของชนหมู่มากให้มีความคิดชอบเห็นชอบ และถ้าไม่ละเลยเพิกเฉยเสียแล้ว ก็อาจที่จะเป็นกำลังแก่พระราชาธิบดีและรัฐบาลเป็นอันมาก พระภิกษุโดยมากข้าพเจ้าก็เชื่ออยู่ว่า มีความตั้งใจอยู่ว่าจะกระทำกรณียะของท่านโดยเต็มสติกำลังเสียแต่ยังมีอยู่ไม่น้อยที่ดวงแห่งกรณียะของตนเองแคบไป คือเห็นเสียว่าเพียงแต่ปฏิบัติกิจวัตรให้เคร่งครัดก็พอแล้ว และไม่ใคร่ใฝ่ใจในทางที่จะช่วยฝึกฝนใจนรชนให้รู้สึกในหน้าที่ทางฝ่ายบ้านเมือง โดยถือเสียว่า การสั่งสอนเช่นนั้นเป็นส่วนคดีโลก ไม่ใช่กิจของสมณะ แต่ก็มีภิกษุบางรูปซึ่งในสมัยนี้ได้รู้สึกขึ้นแล้วว่า ควรที่จะช่วยฝ่ายบ้านเมืองฝึกฝนใจประชาชนให้

รู้จักหน้าที่อันควรแก่พลเมืองดี และพระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นพระภิกษุชนิดนี้ รูป ๑ โดยแท้ ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีที่ได้รับวานให้แต่งคำนำ สำหรับประกอบกับเทศนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์

ข้าพเจ้ากล่าวยืนยันว่า เทศนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์ที่พิมพ์อยู่ในสมุดนี้ ถ้าผู้ใดได้อ่านด้วยความตั้งใจที่จะเข้าใจแล้ว เป็นต้องเข้าใจเป็นแน่นอน เพราะเป็นของที่ได้ทดลองแล้ว และข้าพเจ้าได้รู้เห็นเองแล้ว ว่าผู้ฟังที่หาดเจ้าสำราญเข้าใจได้โดยทั่วถึงกันแน่แท้ เมื่อได้อ่านเทศนานี้แล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะบังเกิดธรรมะปีติแล้วและบังเกิดความสุขในใจ เพราะตามพุทธศาสนะภาษิตก็ได้มีกล่าวไว้ว่า :— "ธมฺมปีติ สุขํ เสติ" — ธรรมะปีติย่อมนำมาซึ่งความสุข อีกประการ ๑ เมื่อได้อ่านโดยความเข้าใจแล้ว คงจะเพิ่มพูนความรู้สึกคุณของผู้ที่เป็นบุพพการีใหญ่ยิ่ง มีพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระโลกนาถเป็นต้น และเมื่อรู้สึกบุญคุณเช่นนั้นแล้วก็จะมีความเคารพต่อผู้มีคุณ ทั้งในทางธรรมและในทางโลก ความกตัญญูและความเคารพเป็นคุณสมบัติอันควรจัดว่าประเสริฐยิ่ง เป็นอาภรณ์เครื่องประดับมนุษย์และเป็นเครื่องทำให้มนุษย์ผิดกับสัตว์เดรัจฉาน บรรดาคนเราที่เกิดมาแล้วไม่มีใครเลยที่จะควรละความเคารพเสีย ถึงแม้จะเป็นอัจฉริยบุคคลโดยมีกำเนิดสูง มีความรู้มาก หรือมีกำลังกายมาก ก็ควรต้องมีที่เคารพจึงจะเป็นผู้มั่นคงได้จริง แม้แต่พระพุทธองค์ผู้ทรงตรัสรู้เอง และเป็นบรมโลกนาถ ศาสดาของเทวดามนุษย์ยังทรงเคารพพระธรรม

ในที่สุดข้าพเจ้าหวังใจไว้ว่า ผู้ที่ร่วมชาติและร่วมศาสนากับข้าพเจ้า เมื่อได้อ่านเทศนาของพระศรีวิสุทธิวงศ์ที่พิมพ์ในสมุดนี้แล้ว จะได้รับประโยชน์และความสุขจากเทศนานี้เท่าที่ข้าพเจ้าเองได้รับมาแล้วทุกประการ.

พระที่นั่งพิมานปฐม, พระราชวังสนามจันทร์, นครปฐม
วันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖

พระธรรมเทศนาวิสาขบูชา

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

โย จกฺขุมา โมหมลาปกฏฺโฐ
สามํว พุทฺโธ สุคโต วิมุตฺโต
มารสฺส ปาสา วินิโมจยนฺโต
ปาเปสิ เขมํ ชนตํ วิเนยฺยํ
พุทฺธํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
โลกสฺส นาถญฺจ วินายกญฺจ
ธมฺโม ธโช โย วิย ตสฺส สตฺถุ
ทสฺเสสิ โลกสฺส วิสุทฺธิมคฺคํ
นิยฺยานิโก ธมฺมธรสฺส ธารี
สาตาวโห สนฺติกโร สุจิณฺโณ
ธมฺมํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
โมหปฺปหาลํ อุปสนฺตทาหํ
สทฺธมฺมเสนา สุคตานุโค โย
โลกสฺส ปาปูปกิเลสเชตา
สนฺโต สยํ สนฺตินิโยชโก จ
สฺวากฺขาตธมฺมํ วิทิตํ กโรติ
สงฺฆํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
พุทฺธานุพุทฺธํ สมสีลทิฏฺฐินฺติ ฯ

บัดนี้จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาในคุณานุคุณกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมีโดยสมควรแก่กาลสมัย ด้วยวาระนี้เป็นวันวิสาขบุรณมีดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาขะ เป็นอภิลักขิตกาลที่กำหนดว่าวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ กาลร่วมกันในวันนี้ เป็นมหามงคลสมัยที่เตือนใจพุทธมามกบริษัทให้ระลึกถึงพระองค์ โดยความเคารพและความเลื่อมใส สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงเป็นประมุขแห่งพุทธบริษัท เมื่อถึงอภิลักขิตกาลนี้ในเวลาที่เสด็จประทับ ณ พระมหานคร ได้ทรงนำบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทกระทำสักการบูชาเป็นมโหฬารสักการ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเสมอมา ในเวลาที่เสด็จแปรพระราชสำนักแม้จะประทับ ณ สถานใด ๆ อันห่างไกลจากพระมหานคร อันพระราชศรัทธาและพระประสาทะตักเตือนพระราชหฤทัย ได้ทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้โดยเสด็จและพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้อุบาสกอุบาสิกาผู้อยู่ ณ ที่ใกล้ ได้โดยเสด็จในพระราชกุศล ได้ทรงกระทำสักการบูชาพระรัตนตรัยเป็นอภิสักการบูชายั่งยืนเสมอมา พระราชจรรยานี้ย่อมเป็นทางชักนำพุทธศาสนิกบริษัทผู้พึ่งพำนักพระบรมโพธิสมภาร ให้ได้ความนับถือมั่นในพระพุทธศาสนา เพราะการกุศลเช่นนี้เป็นเครื่องจูงจิตให้คิดถึงพระพุทธเจ้า วิจารณ์เห็นพระคุณของพระองค์ แล้วได้ความเชื่อถือปฏิบัติตามให้เกิดความเจริญในธรรมปฏิบัติ ทั้งเป็นทางให้มหาชนน้อมจิตจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้น ในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ด้วยได้เห็นพระราชจรรยาที่ทรงเคารพเป็นอย่างยิ่งในพระบรมพุทธศาสนา ปรากฏ

เป็นที่อุ่นจิตแห่งประชาราษฎร์ ด้วยมีสมเด็จพระธรรมิกมหาราช พระเจ้าทรงธรรมเป็นหลักชัยแห่งประเทศ ฯ

สมเด็จพระอรหันตสัมมาพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา ผู้เป็นอุดมสรณะของเราทั้งหลายนั้น ทรงมีพระคุณอย่างล้นพ้นเป็นมหัศจรรย์ ควรแก่การเคารพเลื่อมใสแห่งวิญญูชน พระองค์แม้อุบัติขึ้นในโลกในสมัย ๒๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ในเวลาที่ประชุมชนยังมืดมนอยู่ด้วยกองกิเลสหลงงมงายมิได้รู้เท่าทันคติของธรรมดา พระองค์มีปัญญาจักษุหยั่งเห็นเหตุการณ์ล่วงสามัญชนในสมัย มิได้หลงงมงายอย่างเขาทั้งหลายอื่น ทรงชำแรกขึ้นได้ในหมู่ชนที่เป็นเช่นนั้น พระองค์ตรัสรู้ได้ด้วยลำพังพระองค์เองแล้ว และทรงดำเนินปฏิปทาเป็นอันดี ทรงพ้นไปแล้ว ทั้งทรงเปลื้องประชุมชนเหล่าเวไนยให้พ้นจากบ่วงมาร ให้ลุถึงความเกษมสำราญ เป็นนาถะและนายกของโลก รวมพระคุณสมบัติลงในพระมหาสมณนิพนธ์ภาษิตนมการสิทธิคาถาว่า

โย จกฺขุมา โมหมลาปกฏฺโฐ
สามํว พุทฺโธ สุคโต วิมุตฺโต
มารสฺส ปาสา วินิโมจยนฺโต
ปาเปสิ เขมํ ชนตํ วิเนยฺยํ
พุทฺธํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
โลกสฺส นาถญฺจ วินายกญฺจ

ท่านพระองค์ใด มีพระปัญญาจักษุ ขจัดมลทินคือโมหะเสียแล้ว ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าโดยลำพังพระองค์เอง เสด็จไปดี พ้นไปแล้ว

ทรงเปลื้องชุมนุมชนอันเป็นเวไนยจากบ่วงแห่งมาร นำให้ถึงความเกษม ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายนมัสการพระพุทธเจ้าผู้บวรพระองค์นั้น ผู้เป็นนาถะ และเป็นผู้นำแห่งโลก ฯ

พระคุณสมบัติแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอเนกนัยวิจิตรนัก จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาในที่นี้เพียง ๒ ประการ ซึ่งปรากฏในท้ายนมการสิทธิคาถา คือ โลกนาถะ ผู้เป็นที่พึ่งของโลก และโลกนายก เป็นผู้นำแห่งโลก ฯ

โลกในที่นี้หมายเอาประชุมชนซึ่งอาศัยอยู่บนพื้นโลกต่างโดยชาติ โดยคณะ โดยอาชีพ และภูมิฐาน ชนเหล่านั้นปราศจากนาถะย่อมว้าเหว่ เพราะต่างฝ่ายต่างจะคิดเบียดเบียนกัน เพื่อแย่งประโยชน์และความสุขของกันแลกันผู้มีอัธยาศัยอ่อนและกำลังน้อยจักลำบาก เพราะถูกผู้มีอัธยาศัยหยาบและกำลังมากคอยเบียดเบียน เพราะฉะนั้นในชุมนุมชนตั้งแต่หมู่ ๑ คณะ ๑ จึงมีท่านผู้เป็นนาถะผู้เป็นที่พึ่งได้ คอยระงับความเดือดร้อนของประชุมชนที่เป็นหมู่เป็นคณะ ตลอดจนประเทศและชาติย่อมต้องมีพระมหากษัตราธิราชเป็นนาถะ ประเทศหรือชาติได้พระมหากษัตริย์เป็นที่พำนักจึงทรงอยู่ได้ไม่ล้มเสียในระวางนี้ฉันใด สัตวโลกมีตัณหาคือความปรารถนาเป็นเหตุ อันอารมณ์ภายในภายนอกมากระทบกางกั้นประทุษร้ายความสุขสบายแห่งจิต ต้องประสบสิ่งที่ไม่ชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รักใคร่เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งนำความทุกข์ให้เกิดแก่จิต ทำให้ประชุมชนคิดแสวงหาที่พึ่งอันเป็นเครื่องป้องกัน เมื่อมาได้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นนาถะ ทรงสั่งสอนให้เข้าใจในคติของธรรมดาจนหายหลงหายเมาในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมได้รับความสุขจิต เพราะฉะนั้นพระองค์จึงจัดว่าเป็นนาถะผู้เป็น

ที่พึ่งได้ของโลก อนึ่ง พระองค์ทรงสั่งสอนอย่างใด ทรงนำทางในความปฏิบัติอย่างนั้น ถือพระองค์เป็นทิฏฐานุคติคือสิ่งที่เป็นตัวอย่างได้ ด้วยพระพุทธจรรยาอย่างนี้ จึงมีคำสรรเสริญว่า "พุทฺโธ โส ภควา โพธาย ธมฺมํ เทเสติ" พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้รู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ "ทนฺโต โส ภควา ทมถาย ธมฺมํ เทเสติ" พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้ฝึกพระองค์แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก "สนฺโต โส ภควา สมถาย ธมฺมํ เทเสติ" พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้สงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้าม "ปรินิพฺพุโต โส ภควา ปรินิพฺพานาย ธมฺมํ เทเสติ" พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้ดับเย็นแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความดับเย็น เพราะเหตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงจัดว่าเป็นนายกผู้นำแห่งโลก ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีพระธรรม คือ คำสั่งสอนแห่งพระองค์เป็นประดุจธงไชย นำเหล่าเวไนยให้ถึงความบริสุทธิ์ หลุดจากความขุคเข็ญ เป็นที่พำนักแห่งผู้ทรงธรรม เมื่อประพฤติดีแล้วนำให้เกิดสุข ทำความสงบ ทั้งสามารถที่จะทำลายโมหะอันกำบังปัญญา ระงับความเร่าร้อนให้กลับเย็น นี้เป็นพระคุณ ส่วนธรรมรัตน์ จัดเข้าได้ในนมการสิทธิคาถาว่า

ธมฺโม ธโช โย วิย ตสฺส สตฺถุ
ทสฺเสสิ โลกสฺส วิสุทฺธิมคฺคํ
นิยฺยานิโก ธมฺมธรสฺส ธารี
สาตาวโห สนฺติกโร สุจิณฺโณ
ธมฺมํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
โมหปฺปหาลํ อุปสนฺตทาหํ

พระธรรมเจ้าใด เป็นดุจธงชัยแห่งพระศาสดาพระองค์นั้น สำแดงทางแห่งความบริสุทธิ์แก่โลก เป็นคุณอันนำออกจากยุคเข็ญ คุ้มครองชนผู้ทรงธรรมประพฤติดีแล้วนำความสุขมา ทำความสงบ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายนมัสการพระธรรม อันบวรนั้น อันทำลายโมหะระงับความเร่าร้อน ฯ

โมหะคือความหลงเป็นประดุจผ้าบังจักษุมิให้แลเห็นวัตถุอันสุขุมละเอียดได้ ชนผู้อันโมหะเข้าครอบงำ ย่อมหลงงมงายในภาวะของตนและของคนอื่น หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดีและความมัวเมา ไม่มีปัญญาหยั่งเห็นคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์อันเป็นไปอยู่แล้ว และถอนตนจากภาวะอันประกอบด้วยโทษหาประโยชน์มิได้ ตั้งตนไว้ในภาวะอันเป็นคุณเป็นประโยชน์ ด้วยไม่หยั่งรู้คติของธรรมดา พระธรรมคำสั่งสอนแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นประดุจแว่นขยายที่ส่องให้แลเห็นของละเอียดนำให้เกิดปัญญาหยั่งเห็นคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์และแล้วตั้งตนไว้ในภาวะอันเป็นคุณเป็นประโยชน์ ถอนตนจากภาวะอันประกอบด้วยโทษหาประโยชน์มิได้ มิได้หลงงมงายในคติแห่งธรรมดาเหตุนั้นพระธรรมจึงจัดว่าเป็นเครื่องทำลายโมหะ อนึ่ง บุคคลผู้ไม่หยั่งทราบคติของธรรมดา ย่อมเดือดร้อนกระสับกระส่ายเพราะเหตุตัณหา คือความปรารถนาในฐานะอันไม่ควรได้ควรถึง หรือที่ถึงอยู่แล้วแต่เสื่อมไป เมื่อมาปฏิบัติธรรมย่อมดับความร้อนเช่นนั้นได้ ความกระวนกระวายย่อมสงบเหตุนั้นจึงจัดว่าเป็นเครื่องระงับร้อน ฯ

พระสงฆ์สาวกร่วมฉันทะกับพระศาสดาประกาศพระพุทธศาสนาดำเนินตามปฏิปทาแห่งพระบรมสุคต เปลื้องปลดเหล่าเวไนยจากทุจริตให้กลับประพฤติดี มีความนิยมยินดีในสันติความสงบไตรทวารและชักนำ

ประชุมชนให้นิยมตาม เปิดเผยธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ให้ปรากฏเป็นอนุพุทธผู้ตรัสรู้ตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีจรรยาและความเห็นสม่ำเสมอเป็นอันดี นี้เป็นพระคุณส่วนสังฆรัตน์ จัดเข้าได้ในนมการสิทธิคาถาว่า

สทฺธมฺมเสนา สุคตานุโค โย
โลกสฺส ปาปูปกิเลสเชตา
สนฺโต สยํ สนฺตินิโยชโก จ
สฺวากฺขาตธมฺมํ วิทิตํ กโรติ
สงฺฆํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
พุทฺธานุพุทฺธํ สมสีลทิฏฺฐึ

พระสงฆเจ้าใด เป็นเสนาประกาศพระสัทธรรมดำเนินตามพระศาสดาผู้เสด็จดีแล้ว (คือมีสมานฉันท์ในอันประกาศพระศาสนา) ผจญเสียซึ่งอุปกิเลสอันลามกของโลก (คือปราบความชั่วลามกของชุมนุมชนด้วยสั่งสอนให้ละเสีย) เป็นผู้สงบเองด้วย ประกอบผู้อื่นไว้ในความสงบด้วย ย่อมทำพระธรรมอันพระศาสดาตรัสดีแล้วให้มีผู้รู้ตาม ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายนมัสการพระสงฆ์เจ้าผู้บวรนั้น ผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีศีลและทิฏฐิเสมอกัน ฯ

พระสงฆ์ปฏิบัติชอบตามคำสอนแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา ดำเนินปฏิปทาไม่ผิดแผกจากพระสุคตเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้ตามด้วยตนแล้ว แนะนำผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามด้วย จึงได้นามว่า พุทธานุพุทธะ ทั้งประกอบไปด้วยมรรยาทเป็นอันดีมีศีลเป็นที่รัก รักษาศีลบริสุทธิ์เป็นอันดี เสมอกันในเหล่าสพรหมจารีสงฆ์ มีทิฏฐิความเห็นอันตรงตามทำนองคลองธรรม ชักนำให้

ร่วมสามัคคี มิได้มีความเห็นอันแตกต่างจนเป็นเหตุแก่งแย่ง สีลสามญฺญตา ทิฏฺฐิสามญฺญตา ความสม่ำเสมอกันโดยศีลและทิฏฐินี้ เป็นตัวสาราณิยธรรม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญว่า อยมฺปิ ธมฺโม สาราณีโย ปิยกรโณ ครุกรโณ เป็นต้น แม้ธรรมนี้เป็นที่ให้ระลึกถึงกันเป็นที่รักเป็นที่เคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี และเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังนี้ เพราะคุณข้อนี้ พระสงฆ์ชื่อว่ามีศีลและทิฏฐิเสมอกัน และเป็นกำลังอันสำคัญในพระพุทธ-ศาสนา ที่ได้นำพระศาสนธรรมคำสั่งสอนแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ถาวรวัฒนาสืบบุรุษยุคลงมาจนกาลบัดนี้ ฯ

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓ รัตนะนี้ เป็นหลักอันสำคัญในพระพุทธศาสนา และเกี่ยวเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่พรากจากกันไปได้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะตรัสรู้ธรรม พระศาสนธรรมคำสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ทรงไว้ พระสงฆ์เล่าก็เป็นพระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รัตนะทั้ง ๓ นี้บริสุทธิ์อุดมประเสริฐในโลก แต่ที่เป็นสิ่งสำคัญยิ่งในพระรัตนตรัยนั้น ก็คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเหตุว่าถ้ามิได้มีพระองค์เสด็จมาสู่โลกนี้แล้ว พระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาก็จะไม่ปรากฏ และจะไม่มีผู้ประพฤติชอบ เหล่ามนุษย์ผู้เกิดมาก็จะปราศจากธรรมที่ดีเป็นเครื่องอบรมน้ำใจ พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ทรงสั่งสอนให้ประชาชนรู้จักบาปบุญคุณโทษ ทรงชี้หนทางอันดีงามให้ดำเนิน จนเป็นมรดกตกมาถึงเราทั้งหลาย นี้เป็นข้อสำคัญที่ต้องนับว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณแก่เราทั้งหลายหาที่สุดมิได้ พุทธศาสนิกบริษัทมีสมเด็จบรมบพิตรพระราช

สมภารเจ้าเป็นประมุขได้กระทำสักการะแด่พระรัตนตรัยในอภิลักขิตกาลนี้ จัดว่าได้ทำหน้าที่แห่งกตัญญูกตเวทีบุคคล เป็นอันได้สนองพระคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้าส่วน ๑ ตามกาลสมัย ฯ

วาระนี้ จักรับพระราชทานพรรณนาพุทธประวัติกถาโดยสังเขป เพื่อเป็นเครื่องเจริญอนุสสตานุตตริยกุศล สมเด็จพระทศพลอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระโอรสแห่งศากยกษัตริย์ทรงพระนามสุทโธทนะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ มัชฌิมประเทศ ประสูติแต่พระครรภ์พระนางเจ้ามหามายาราชเทวี ในวันวิศาขบุรณมี ดิถีเพ็ญวิศาขมาศ ในปีก่อนพุทธศก ๘๐ ในเวลาที่เสด็จดำรงฆราวาสวิสัย ทรงบริบูรณ์ไปด้วยสุขสมบัติเป็นอย่างดี ด้วยพระชนกนาถ ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะผูกพันธ์ไว้ด้วยฆราวาส สมบัติภายในพระชนมายุ ๒๙ พรรษาพร้อมไปด้วยพระมเหษีและพระโอรส แต่สมบัตินั้น ๆ ไม่อาจผูกพันธ์พระหฤทัยให้ติดแน่นอยู่ได้ ทรงพิจารณาความเป็นไปแห่งสังขารแล้ว ทรงเบื่อหน่ายความเป็นอยู่ของพระองค์ด้วยอาการเช่นนั้น ที่เขาอื่นสำคัญเห็นว่าเป็นสุขอย่างยิ่งในทางโลกีย์ ทรงเห็นบรรพชาเป็นช่องว่าง ห่างจากอารมณ์อันล่อให้หลงและมัวเมา เป็นทางที่จะได้บำเพ็ญปฏิบัติเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ทำชีวิตให้มีผล ทรงสันนิษฐานลงไปเช่นนี้แล้ว จึงได้เสด็จออกบรรพชา พระองค์อาศัยสัมมาประโยคพยายามโดยชอบสัมมาปธานเพียรโดยชอบ สัมมามนสิการทำในพระหฤทัยโดยชอบ ทรงละนิวรณ์ทั้ง ๕ มีกามฉันท์เป็นต้น อันเป็นเครื่องสะกัดกั้นทางดำเนินของใจ ทำพระปัญญาให้เกิดมี ดำรงพระสติมั่นในสติปัฏฐาน ๔ ให้โพชฌงค์ ๗ บังเกิดมีตามความเป็นจริงแล้ว ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

พระปัญญาเครื่องตรัสรู้ชอบโดยลำพังพระองค์เอง ไม่มีปัญญาอื่นจะยิ่งขึ้นไปกว่า เพราะละตัณหาเสียได้ขาดด้วยประการทั้งปวง ณ ควงไม้อัสสัตถพฤกษ์มหาโพธิสถาน ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เป็นเอกอัครอุดมบรมศาสดาในโลก ทั้งเทวโลก มารโลกพรหมโลก ตลอดทั่วทุกหมู่สัตว์ทั้งสมณพราหมณ์เทพดามนุษย์ในเวลาปัจจุสมัยแห่งวันวิศาขบุรณมี พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ สำเร็จประโยชน์ส่วนพระองค์แล้ว เมื่อจะทรงปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตามที่ได้ทรงตั้งพระปณิธานไว้แต่เดิมมา จึงเสด็จพุทธจาริกโปรดเวไนยประชาทั่วทุกหมู่เหล่า ทรงจัดสาวกมณฑลทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้สมบูรณ์ผึ่งแผ่แพร่หลายโดยลำดับมา เบื้องต้นทรงสอนให้พระโกณฑัญญะซึ่งเป็นหัวหน้าของพระเบญจวัคคีย์เกิดธรรมจักษุบรรลุพระโสดาปัตติผล แล้วพระโกณฑัญญะทูลขออุปสมบท สมเด็จพระบรมสุคตก็ทรงพระอนุญาตด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นครั้งแรกที่สำเร็จด้วยพระองค์เอง ภายหลังทรงพระอนุญาตติสรณคมนูปสัมปทาและญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทาโดยลำดับกาล ผู้ได้รับอุปสมบทเช่นนี้ ได้นามสมัญญาปรากฏว่า ภิกษุ จัดเป็นสหธรรมิกที่ ๑ ในพระพุทธศาสนา ครั้นต่อมาทรงพระอนุญาตอุปสมบทแก่พระมหาปชาบดีโคตมีพระมาตุจฉาเจ้าด้วยวิธีให้รับครุธรรม ๘ ประการ แล้วภายหลังทรงพระอนุญาตให้สตรีอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ในอุภโตสงฆ์ คือในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้ว จึงอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ซ้ำอีกเป็นคำรบ ๒ เป็นอัฏฐวาจิกูปสัมปทา ได้นามสมัญญาปรากฏว่าภิกษุณี จัดเป็นสหธรรมิกที่ ๒ ทรงพระอนุญาตให้สามเณรีผู้มีอายุจวนจะอุปสมบทได้คือครบ ๑๘ ปีเต็ม ให้ได้รับสิกขาสมมติแก่ภิกษุณีสงฆ์แล้ว รักษาสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่เว้นจาก

ปาณาติบาต จนถึงเว้นจากวิกาลโภชน์ ครบ ๒ ปีก่อน จึงให้อุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ ในระวาง ๒ ปีนั้น ถ้าล่วงสิกขาบท ๖ แต่ข้อใดข้อ ๑ ต้องนับวันตั้งต้นไปใหม่ ส่วนสิกขาบทของสามเณรีอีก ๔ นั้นก็ต้องรักษาเหมือนกัน แต่ไม่กวดขันเช่นสิกขาบท ๖ นางสามเณรีที่ได้รับสิกขาสมมติอย่างนี้ ได้นามสมัญญาปรากฏว่า นางสิกขมานา จัดเป็นสหธรรมิกที่ ๓ ทรงพระอนุญาตให้ทารกทาริกาผู้มีอายุต่ำกว่าเขตอุปสมบท บรรพชาด้วยวิธีให้รับไตรสรณคมน์ มีนามว่าสามเณร สามเณรี จัดเป็นสหธรรมิกที่ ๔ ที่ ๕ ในฝ่ายคฤหัสถ์ทรงนับบุรุษสตรีผู้มีความเลื่อมใสน้อมใจมั่นในพระพุทธ-ศาสนา ว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกา แปลว่าผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัยด้วยใจของตน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประดิษฐานสาวกมณฑลทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ผึ่งแผ่แพร่หลาย สำเร็จประโยชน์แก่อเนกชนนิกรเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นับแต่อภิสัมโพธิกาลมาได้ ๔๕ พรรษา จึงเสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ณ พระแท่นปรินิพพานมัญจอาศน์ ระวางไม้รังทั้งคู่อันมีอยู่ในพระราชอุทยานแห่งมัลลกษัตริย์ ณ กรุงกุสินาราแห่งมัลลรัฐ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวิศาขบุรณมีดิถีเพ็ญวิศาขมาศ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

สมเด็จพระมหามุนีบรมสุคตพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนั้น ทรงพระคุณสมบัติเป็นมหัศจรรย์ มีพระอัธยาศัยเด็ดเดี่ยว ยอมเสียสละทุกอย่างในทางที่ปลงพระมนัสจะทำไม่ถอยกลับ ในเวลาที่ทรงบำเพ็ญพระมหาปธานความเพียรอันยิ่งใหญ่ ทรงตั้งพระมนัสที่จะเอาไชยต่อหมู่กิเลสมารอันมีกำลังกล้า ถึงเปล่งพระวาจาเป็นสุรนาทโวหารว่า

"สงฺคาเม เม มตํ เสยฺโย ยญฺเจ ชีเว ปราชิโต"
"เราตายเสียในสงครามดีกว่า แพ้แล้วเป็นอยู่จะประเสริฐอะไร"
ด้วยพระพุทธอัธยาศัยเช่นนี้ จึงนำให้พระองค์หลุดพ้นจากบ่วงแห่งมาร ได้ประสพความสำราญเป็นส่วนพระองค์แล้ว ยังทรงพระกรุณาแก่เวไนยนิกรทั้งหลายไม่ปล่อยให้อ้างว้าง ทรงพระอุตสาหะเสด็จพุทธจาริกโปรดสรรพสัตว์ในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ มิได้ทรงเอื้อเฟื้อต่อความลำบากส่วนพระองค์ และอันตรายอันจะพึงมีแต่บุคคลผู้ดุร้าย ในที่สุดจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในรุ่งราตรีวันนั้นแล้ว ยังทรงพระอุตสาหะเทศนาโปรดสุภัททปริพาชกปัจฉิมสาวกพุทธเวไนยให้ได้บรรลุมรรคผลในเวลาที่ทรงพระประชวรหนัก นี้เป็นข้อที่จับใจยิ่งนักแห่งพุทธศาสนิกชนที่ได้แลเห็นพระมหากรุณาแห่งสัมมาสัมพุทธเจ้าสักปานไร ด้วยเหตุนี้ แม้พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงลับไปแล้วนานไกล แต่พระคุณสมบัติยังปรากฏกับใจแห่งบุคคลผู้คำนึงนึกเป็นอตีตารมณ์ พุทธศาสนิกชนผู้ประกอบไปด้วยปัญญาพิจารณาเห็นความข้อนี้แล้ว จึงมิได้เพียงพอแต่การที่จะทำสักการบูชาอันเป็นส่วนอามิษ ย่อมตั้งจิตกตัญญูกตเวทีสนองพระคุณด้วยธรรมานุธรรมปฏิบัติ ที่จัดว่าเป็นการเคารพบูชาด้วยสักการะอย่างยิ่งซึ่งตรงด้วยพระพุทธประสงค์ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า "โย โข อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา" เป็นอาทิ มีเนื้อความว่า "ดูก่อนอานนท์ บุคคลใดแล เป็นภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรม บุคคลนั้นชื่อว่าสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยิ่งคือปฏิบัติบูชา" ตามพระพุทธภาษิตนี้เป็นอันแสดงว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงมุ่งประโยชน์ส่วนพระองค์เลย ทรงหวังผลอันจะพึงมีแก่เวไนยนิกรเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้นบุคคลผู้ดำเนินปฏิปทาอันแท้จริงตามคำสอนในพระพุทธศาสนา จึงเป็นผู้มีอัธยาศัยใหญ่ สามารถที่จะบริจาคความสุขส่วนตน หวังผลเพื่อผู้อื่นได้ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ

ถ้าบุคคลเห็นสุขอันไพบูลย์เพราะบริจาคสุขพอประมาณเสีย ผู้มีปัญญาเห็นสุขอันไพบูลย์ดีกว่า พึงบริจาคสุขพอประมาณเสียได้ ฯ มีอธิบายว่า สุขส่วนตนชื่อว่าสุขพอประมาณ สุขของประชุมชนชื่อว่าสุขอันไพบูลย์ คน ๆ เดียวไม่มีอายุยืนยาวไปถึงไหน เมื่อนึกถึงสกูลจะเห็นว่ายืนยาวกว่า สกูล ๆ หนึ่งก็ไม่ยืนยาวไปถึงไหน เมื่อนึกถึงชาติจะเห็นว่ายืนยาวกว่ามาก แต่ชาติก็ยังไม่ยืนยาวเท่าศาสนา แต่ถึงอย่างนั้น ศาสนาที่จะยืนยาวอยู่ได้ ก็ด้วยอาศัยชาติที่เป็นอิสระช่วยอุปถัมภ์ และชาติที่จะถาวรวัฒนาก็ด้วยอาศัยยึดธรรมเป็นหลัก โลกจักตั้งอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากธรรม และธรรมก็จักเจริญไม่ได้ถ้าไม่อาศัยโลก โลกกับธรรมต้องอาศัยกันฉันใด ชาติกับศาสนาก็ต้องอาศัยกันฉันนั้น ชาติที่จะมั่นคงดำรงอิสรภาพอยู่ได้ ก็ด้วยอาศัยพระมหากษัตราธิราชเป็นผู้มั่นอยู่ในธรรม ทรงพระปรีชาสามารถ สมเป็นนาถะและผู้นำแห่งชาวประชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้รับพระเกียรติยศว่าเป็นโลกนาถและโลกนายกฉันใด พระมหากษัตริย์ก็ได้รับพระเกียรติยศว่าเป็นประชานาถและประชานายกฉันนั้น เพราะฉะนั้นชาติศาสนาพระมหากษัตริย์จึงพรากจากกันไม่ได้ ดุจเดียวกับพระรัตนตรัย

อันไม่พรากจากกันฉะนั้น บุคคลผู้เป็นกตัญญูรู้พระคุณพระพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ ก็ต้องกตเวทีคือตอบแทนพระคุณด้วยประพฤติตนมั่นอยู่ในศีลธรรมเป็นธรรมจารี และรู้จักหน้าที่อันตนจะพึงปฏิบัติตามฐานะแห่งกตเวทีบุคคล ตั้งต้นแต่ผดุงสามัคคีให้เจริญ เป็นกำลังเครื่องตั้งมั่นแห่งชาติ มีความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตในสมเด็จพระมหากษัตราธิราชผู้เป็นประมุขแห่งชาติของตน ไม่มุ่งแต่ผลอันเป็นประโยชน์แก่ตนเป็นที่ตั้ง เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็ย่อมจะบังเกิดผลคือสวัสดิมงคลแก่ตนเป็นนิจนิรันดร์ ฯ

พุทฺโธ โย มงฺคลตฺถีนํ มงฺคลํ อิติ วิสฺสุโต
นายโก เขมมคฺคสฺมึ ปรโม อคฺคนายโก
ตสฺส พุทฺธสฺส เตเชน ราโม ปรมนายโก
สูโร วฑฺฒนา มุตฺโต ปริสาสุ วิโรจตุ

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ปรากฏว่าเป็นมงคลแก่เทพดามนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยมงคล ผู้เป็นนายกอย่างยอดยิ่งในเขมมรคา (มรคาอันเกษมปลอดจากทุกข์ภัย) ด้วยเดชแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ผู้เป็นบรมนายกแห่งสยามประชา จงไพโรจน์ในประชุมชนประดุจสุริยมณฑลอันพ้นจากกลีบแห่งเมฆ ฯ

ธมฺโม โย มงฺคลตฺถีนํ มงฺคลํ อิติ วิสฺสุโต
โชตโก สพฺพโลกสฺส อุชุมคฺคํ วิสุทฺธิยา
ตสฺส ธมฺมสฺส เตเชน สฺยามานํ รฏฺฐปาลิโน
สิทฺธึ ปปฺโปนฺตุ กิจฺเจสุ ธมฺเมน วินยํ ปชํ

พระธรรมเจ้าใด ปรากฏว่าเป็นมงคลแก่เทพดามนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยมงคล ส่องทางตรงเพื่อความบริสุทธิ์แก่สรรพสัตว์ ด้วยเดชแห่งพระธรรมเจ้านั้น ขอรัฐบาลสยามจงถึงความสำเร็จในกิจทั้งหลาย นำสยามประชาให้ลุล่วงไปโดยธรรม ฯ

สงฺโฆ โย มงฺคลตฺถีนํ มงฺคลํ อิติ วิสฺสุโต
สนฺโตว สนฺตพุทฺธสฺส โอวาทอนุการโก
ตสฺส สงฺฆสฺส เตเชน สฺยามรฏฺฐนิวาสิโน
สามคฺคึ อภิวฑฺเฒนฺตุ ปสฺสนฺตุ โสตฺถิมตฺตโน

พระสงฆ์เจ้าใด ปรากฏว่าเป็นมงคลแก่เทพดามนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยมงคล เป็นผู้สงบ กระทำตามพระโอวาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้สงบ ด้วยเดชแห่งพระสงฆ์เจ้านั้น ขอประชาชาวสยามรัฐ จงเจริญความสามัคคีพบเห็นแต่ความสวัสดีแก่ตน เทอญ ฯ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ยุกติแก่เวลา ขอถวายพระพร ฯ

สัปปุริสธรรมกถา

ทรงแสดงเมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่

พระศรีวิสุทธิวงศ์ กิตติโสภณเถระ

ถวาย

ณ พระที่นั่งเวทราชสภารมย์ พระราชวังพญาไท

๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๖

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส ฯ

สปฺปุริโส ภิกฺขเว กุเล ชายมาโน พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย โหตีติ ฯ

บัดนี้จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาในสัปปุริสธรรมกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี โดยสมควรแก่พระราชกุศลบุญราศีธรรมสวนกิจ ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ทรงประกอบด้วยพระกุศลฉันท์ร่วมเป็นอันเดียวกัน โปรดให้มีพระธรรมเทศนาในวัสสานสมัย ตามประเพณีนิยมแห่งสัตบุรุษพุทธศาสนิกบัณฑิต พระราชกุศลส่วนธรรมสวนมัยนี้จักเป็นเครื่องบำรุงพระราชหฤทัยให้ชุ่มชื่นด้วยทรงสดับแล้ว และทรงพระปัจจเวกขณ์ถึง ก็จะเกิดพระปีติอาศัยธรรมเป็นทางนำให้ประสบสุขทางพระมนัส เป็นไปด้วยพระราชอัธยาศัยอันเป็นสัตบุรุษ แม้วาระนี้เป็นวาระที่เสด็จประพาสแปรพระราชสำนัก ยังทรงพระอนุสรณ์ถึง ทรงพระกรุณาโปรดให้ส่งสำเนาเทศนาตามถวายยังที่ประทับนั้น ๆ ทั้งนี้เป็นอันประกาศพระราชอัธยาศัยว่าเป็นสัตบุรุษอันใหญ่ยิ่ง บุคคลผู้เป็น

สัตบุรุษเมื่ออุบัติขึ้นในโลกไม่เป็นเพียงแต่ที่จะทำประโยชน์สุขเฉพาะตน ย่อมดำเนินปฏิปทาเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชุมชนเป็นอันมาก **ทั้งนี้** ก็เพราะเป็นผู้มั่นอยู่ในธรรม คือถือธรรมเป็นใหญ่อยู่เป็นนิจ แม้จะปรารภตนหรือโลกก็มีธรรมเป็นปุเรจาริก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระประสงค์ความข้อนี้จึงตรัสเทศนาว่า สปฺปุริโส ภิกฺขเว กุเล ชายมาโน พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย โหติ มีเนื้อความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดขึ้นในสกุลย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแห่งชนเป็นอันมาก ฯ

ธรรมดาบุคคลแม้จะมีทรวดทรงสัณฐานงดงามมาแต่เดิมเพียงไรก็ดี ยังต้องมีอาภรณ์เป็นเครื่องประดับอีกส่วน ๑ อาภรณ์นั้นต้องได้ทรงสมส่วนกับบุคคลผู้แต่งจึงจะพางาม อาศัยความแต่งที่เหมาะส่วน แม้บุคคลจะมีทรวดทรงสัณฐานไม่สู้ดีมาแต่เดิมก็ยังพาให้ดูได้ ดังภาษิตโลกกล่าวว่า ไก่งามเพราะขน คนงามเพราะแต่ง นี้ฉันใด ส่วนสัตบุรุษย่อมมีธรรมเป็นอาภรณ์ สัตบุรุษได้อาศัยธรรมเป็นอาภรณ์แล้ว ย่อมดูงามมีสง่าในประชุมชนทั้งเป็นเครื่องหมายที่ให้บุคคลรู้ได้ ว่าเป็นสัตบุรุษ ธรรมอันเป็นคุณาภรณ์แห่งท่านผู้เป็นสัตบุรุษมีหลายบรรยาย จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาเพียงบรรยาย ๑ ซึ่งมีชื่อว่า สัปปุริสธรรมมี ๗ ประการ คือ ธมฺมญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ อตฺถญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักผล อตฺตญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักตน มตฺตญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ กาลญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาล ปริสญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน ปุคฺคลปโรปรญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล ฯ

ข้อต้น ธมฺมญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ หมายความว่า เมื่อเห็นเหตุเข้าแล้วอาจคาดผลในข้างหน้าถูก

ข้อ ๒ อตฺถญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักผล หมายความว่า เมื่อประสบผลอาจสาวหาเหตุในข้างหลังได้ ความเข้าใจเหตุผลย่อมเป็นคุณสมบัติอันสำคัญของบุคคลผู้จะดำเนินกิจการ เมื่อมีความเข้าใจเหตุ อาจปฏิบัติการไม่ผิดพลาดสามารถที่จะทำกิจการนั้นให้ลุล่วงเผล็ดผลสมความมุ่งหมาย ทั้งเป็นทางให้เกิดวิริยะอุตสาหะในหน้าที่ของตน ด้วยเล็งเห็นผลในข้างหน้าประจักษ์อยู่ เมื่อมีความเข้าใจผล ก็อาจที่จะรักษาตนไม่ให้ตื่นหรือหวาดกลัวหรือหลงมัวเมาอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ในเมื่อประสบผลอันไม่ทันคาด ทั้งเป็นทางให้ใช้ปัญญาสอดส่องเพื่อสาวหาเหตุในข้างหลังให้แลเห็นโดยแจ่มแจ้ง บุคคลผู้เข้าใจเหตุผล สามารถที่จะดำรงตนให้อยู่ในเหตุแห่งวัฒนะ หลีกเสียจากเหตุแห่งหายนะได้ ย่อมเป็นผู้ไม่ปราชัยในที่ทุกสถาน เพราะฉะนั้นความรู้จักเหตุผลจึงจัดเป็นธรรมาลังการของสัตบุรุษในพระพุทธศาสนา อนึ่งปัญญาความรู้จักเหตุผลโดยถ่องแท้นั้น ในทางพระพุทธศาสนานิยมว่าเป็นปัญญาอย่างยอด ตลอดจนถึงยกตนให้พ้นจากภูมิบุถุชนดำรงตนอยู่ในภูมิอริยะ ที่แสดงไว้ด้วยความรู้อริยสัจจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลเกี่ยวประพันธ์กันทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ทุกข์เป็นผลแห่งสมุทัย สมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธเป็นผลแห่งมรรค มรรคเป็นเหตุให้ถึงนิโรธ ตามธรรมดาปุถุชนย่อมมีทุกข์ประจำอยู่ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ และยังมีทุกข์จรคอยเบียดเบียนอยู่อีก ได้แก่ความโศกความร่ำไร ทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความคับแค้น ความประจวบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก ความปรารถนาไม่

สมหวัง ทุกข์ประจำ ย่อมเป็นของที่ใคร ๆ จะเลี่ยงหลีกไม่ได้ ส่วนทุกข์จรสามารถที่จะแบ่งเบาได้ ด้วยอาศัยใช้ปัญญาพิจารณาหยั่งเห็นเหตุผลโดยถ่องแท้แล้ว จักปรารถนาอารมณ์ที่พึงใจหรือความมีความเจริญอย่างไร ๆ เพียงเป็นไปสมแก่ฐานะชอบแก่เหตุผล ก็ย่อมพ้นจากทุกข์ เป็นอันได้ชื่อว่าดำเนินอยู่ในมรรคาอันเป็นเหตุแห่งสุข ในอริยสัจข้อที่ ๔ ที่แสดงถึงมรรคาอันเป็นเหตุแห่งความสุข ก็ชี้ให้บุคคลดำเนินในทางที่ชอบ ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาทางดำเนินอันเป็นกลาง คือพอเหมาะพอที ไม่ตึงไม่หย่อนจนเกินไป คือจะใช้ปัญญาหรือดำเนินปฏิปทาทางกาย วาจา จิต ก็ให้เป็นสุจริต ไม่ผิดธรรม ทั้งชอบแก่เหตุผล บุคคลผู้ดำเนินตนเช่นนี้ย่อมพ้นจากทุกข์เป็นแม่นมั่น เพราะเหตุนั้น ความรู้จักเหตุผลจึงเป็นธรรมอันสำคัญของสัตบุรุษ ทั้งเป็นปัจจัยอุดหนุนให้สัปปุริสธรรมประการอื่นไพบูลย์เป็นลำดับไป เพราะบุคคลจะรู้จักตนประมาณกาล บริษัทหรือบุคคล ก็เพราะรู้จักเหตุผลเป็นเค้ามูลก่อน ฯ

ข้อ ๓ อตฺตญฺญุตา ความรู้จักตน หมายความว่ารู้จักฐานะของตนแล้วประพฤติตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร ความรู้จักตนเป็นเหตุให้วางตนพอดีพองาม สมแก่ฐานะไม่ยิ่งไม่หย่อนจนเกินไป สมานตฺตตา ที่จัดว่าเป็นสังคหวัตถุอุบายเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนประการ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้มีพวกพ้องบริวารเป็นกำลังเครื่องตั้งมั่นแห่งตน ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากอตฺตญฺญุตา ความวางตนสม่ำเสมอตามฐานะที่ให้เป็นไปในบุคคลนั้น ๆ ตามสมควรเรียกว่า สมานตฺตตา มีต่างแห่งอาการที่จะพึงประพฤติดังนี้ คนผู้เป็นญาติกันประพฤติตามฉันที่เป็นญาติ คือมีความนับถือกัน เมื่อถึงคราวที่จะอนุเคราะห์ก็อนุเคราะห์กันตามสมควร ดังนี้ชื่อว่า ประพฤติตน

สม่ำเสมอในญาติธรรม ชนผู้เป็นมิตรประพฤติตนตามฉันท์เป็นมิตร มีจิตคงที่ไม่แปรผันยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ตามสมควร ดังนี้ชื่อว่าประพฤติตนสม่ำเสมอในมิตรธรรม อีกประการ ๑ ชนผู้มิใช่ญาติมิใช่มิตร แต่นับว่าเป็นพวกเดียวกัน ประพฤติตามฉันท์เป็นพวกเดียวกัน ไม่คิดเอารัดเอาเปรียบกัน ต่างช่วยรักษาประโยชน์ของกันและกัน ดังนี้ได้ชื่อว่าประพฤติตนสม่ำเสมอในตัปปริยาบันนธรรม คือธรรมของชนผู้นับเนื่องในหมู่นั้น บุคคลผู้ดำรงตนอยู่ใน สมานตฺตตา คุณดังกล่าวนี้ จัดว่าเป็น อตฺตญฺญู ผู้รู้จักตน ความเป็นบุคคลเช่นนั้น เรียกว่า อตฺตญฺญุตา เป็นปฏิปทาของสัตบุรุษประการ ๑ ฯ

ข้อ ๔ มตฺตญฺญุตา ความรู้จักประมาณ หมายความว่าให้รู้จักประมาณในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร อาชีวะย่อมเป็นหน้าที่ประจำบุคคล แต่บุคคลผู้ไม่รู้จักประมาณ ไม่คาดกิจการที่ตนจะพึงกระทำให้เหมาะเจาะ มุ่งแต่ได้ก็ตกอยู่ในฝ่ายแห่งหายนะ ฝ่ายบุคคลผู้รู้จักกะประมาณคาดกิจการเหมาะ ประกอบด้วยความอุตสาหะและขวนขวาย ย่อมได้ทรัพย์สินทวีขึ้นมั่งคั่งบริบูรณ์ สมด้วยพระพุทธบัณฑูรว่า ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ คนมีธุระเป็นผู้หมั่นทำให้สมควรย่อมได้ทรัพย์สิน ฯ รู้จักประมาณในการแสวงหาแล้ว ยังต้องรู้จักประมาณในการบริโภคคือใช้จ่าย คนผู้สุรุ่ยสุร่ายย่อมไม่ได้ความอิ่มใจในความมีทรัพย์ คนผู้ตระหนี่ย่อมไม่ได้รับผลคือความสุข ต่อรู้จักจับจ่ายแต่ในทางที่สมควรแลพอเหมาะพอดี จึงจะชื่อว่าถือประโยชน์แต่โภคทรัพย์ไว้ได้ ความรู้จักประมาณนี้แม้ในกิจการอย่างอื่นก็ยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จในที่ทุกสถาน เหตุนั้นจึงจัดว่าเป็นอลังการแห่งสัตบุรุษอีกประการ ๑ ฯ

ข้อ ๕ กาลญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในอันประกอบกิจนั้น ๆ คุณข้อนี้เป็นสำคัญ ถ้าบุคคลไม่เป็นกาลัญญู เมื่อถึงคราวที่ควรทำก็หาทำไม่ หรือด่วนทำเสียแต่เมื่อยังไม่ถึงเวลา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะคลาดจากประโยชน์ที่ควรได้ควรถึง ประโยชน์ซึ่งได้อยู่แล้วก็กลับจะเสื่อมเสียไป ภัยอันตรายก็ได้ช่องที่จะเกิดมี แม้ในคัมภีร์ชาดกท่านก็ได้ยกความข้อนี้ขึ้นแสดงในบาทคาถา โดยความเป็นราชภาษิตของพระเจ้าคามณีว่า อปิ อตร มานานํ ผลาสาว สมิชฺฌติ เออก็ความหวังในวิบูลยผลย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้มีปรีชาญาณค่อยประกอบการงานโดยอุบาย ไม่มักง่ายด่วนเห็นแต่ได้เข้าว่า ดังนี้ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระปรารภความคลาดจากประโยชน์เพราะคลาดจากเวลา ทรงภาษิตพระคาถาไว้ว่า

อุฏฺฐานกาลมฺหิ อนุฏฺฐหาโน
ยุวา พลี อาลสิยํ อุเปโต
สํสนฺนสงฺกปฺปมโน กุสีโต
ปญฺญาย มคฺคํ อลโส น วินฺทติ

ชนผู้ยังหนุ่มมีกำลังว่องไว แต่เข้าไปถึงความเกียจคร้าน ไม่ขยันในการที่ควรจะเพียร มีใจในอันดำริจมเสียแล้ว มัวเกียจมัวคร้านเสีย ย่อมจะไม่ได้ประสบพบทาง หรือบรรลุโลกุตตรมรรคด้วยปัญญา ฯ พระพุทธภาษิตนี้ย่อมส่องความตรงกันข้ามว่า ชนผู้ตั้งอยู่ในวัยอันเจริญ ประกอบความเพียรในสมัยที่ตนยังสามารถ ย่อมไม่คลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้

พึงถึง ทั้งทางโลกแลทางธรรม บุคคลผู้เป็นกาลัญญูรู้จักกาลสมัย นำธุระให้สบเวลา ได้ชื่อว่าปฏิรูปการี ผู้ทำสมควร ย่อมจะได้บรรลุความเจริญด้วยวิบูลยผลดังปรารถนาอีกบรรยาย ๑ ความเป็นผู้รู้จักใช้เวลาประจำวันก็ชื่อว่ากาลัญญุตา เป็นคุณที่จะพึงปรารถนาในนิพัทธกิจ คือธุระอันจะพึงทำเนื่องไป ความปล่อยให้เวลาเสียไปเพียงใด เป็นความเสียประโยชน์เพียงนั้น สมเด็จพระสรรเพชญพุทธเจ้าประทานพระบรมพุทโธวาทแก่ภิกษุทั้งหลายไว้เป็นเครื่องเตือนจิตดังนี้ว่า กถมฺภูตสฺส เม รตฺตินฺทิวา วีติปตนฺตีติ ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ อันผู้เป็นบรรพชิตควรพิจารณาคำนึงเนือง ๆ ว่า เราเป็นอยู่อย่างไร วันคืนเปลืองไป ๆ ดังนี้ ฯ เวลาที่เปลืองไป ย่อมไม่กลับหลัง จึงควรให้เปลืองไปด้วยดี ในฝ่ายคฤหัสถ์ พระองค์ก็ตรัส พระพุทธนิพนธ์แสดงอย่างไว้ทั้งข้างเสียข้างดีดังนี้ว่า

อติสีตํ อติอุณฺหํ　　　อติสายมิทํ อหุ
อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมนฺเต　　　อตฺถา อจฺเจนฺติ มาณเว

ประโยชน์ที่ประสงค์ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปล่วงซึ่งหมู่มาณพผู้มีการงานอันสละเสียแล้ว ด้วยอ้างเลศว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นนักแล้วดังนี้เป็นต้น ฯ

โย จ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ　　　ติณา ภิยฺโย น มญฺญติ
กรํ ปุริสกิจฺจานิ　　　โส สุขา น วิหายติ

ส่วนชนใดไม่สำคัญเห็นหนาวและร้อนยิ่งกว่าหญ้า อธิบายว่าติณชาติเป็นของไม่สำคัญอันใด ในเมื่อนำเข้าไปเทียบด้วยตนไม้ใหญ่ฉันใด หนาวและร้อนก็เป็นตามฤดูกาลไม่ควรถือเป็นประมาณ ในเมื่อนำเข้าไปเทียบกับเวลาที่จะต้องเสียไป ชนนั้นทำกิจของบุรุษอยู่ย่อมไม่คลาดจากสุข ดังนี้ ฯ

บุคคลผู้รู้จักใช้กาลให้มีผลได้เพียงไร ก็จัดว่าเป็นปฏิรูปการีผู้มีปกติทำสมควร ย่อมอาจประกอบกิจให้ได้ระเบียบไม่อากูล สามารถจะนำธุระให้ไพบูลย์ กว่าชนผู้ไม่รู้จักใช้เวลาความประพฤติแม่นยำในเวลายังเป็นธรรมเนียมที่จำปรารถนา ก็ด้วยความประสงค์ดุจเดียวกัน กาลัญญุตาในอรรถวิกัปหลัง ย่อมสำหรับนิพัทธกิจ บุคคลผู้อกาลัญญู ไม่รู้จักกาลและประกอบการงานให้ผิดเวลา ใช่ว่าจะนำหายนะมาแก่ตนเท่านั้นก็หาไม่ ย่อมยังหายนะให้เกิดแม้แก่ผู้อื่นอันเนื่องด้วยตนได้ด้วยเหมือนกัน เช่น แม่ทัพไม่เป็นกาลัญญู ยกพลเข้าตีข้าศึกในเวลายังไม่เป็นที่ ก็จำจะเสียรี้พลเป็นอันมากในอันใช่เหตุและอาจถึงปราชัยก็เป็นได้ สัปปุริสบุคคลตั้งต้นแต่พระพุทธเจ้าลงมา ย่อมตั้งอยู่ในกาลัญญุตาประกอบกิจให้ถูกแก่สมัย รู้จักใช้เวลาให้เป็นผล จัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย คุณข้อนี้จึงนับว่าเป็นสัปปุริสธรรมประการ ๑ ฯ

ข้อ ๖ ปริสญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท คำว่าบริษัท อย่าง ๑ หมายความว่า ชนผู้รวบรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะ มีกิจการอันจะพึงทำร่วมกัน เช่นคำว่า บริษัทนั้น บริษัทนี้ ในฝ่ายพระพุทธศาสนาได้ในคำว่า ภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท อีกอย่าง ๑ หมายความว่าประชุมชน คือคราวที่บุคคลประชุมกันเป็นสันนิบาต ได้ในคำว่าขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท สมณบริษัท คนผู้นับเนื่องในหมู่คณะอันเดียวกัน รู้จักธรรมอันเป็นหน้าที่ที่จะพึงประพฤติต่อกันโดยสมควรแก่คณะ รักษากิริยาวาจารักษาขนบธรรมเนียม รักษาเกียรติคุณของคณะโดยความซื่อตรง ดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าปริสัญญูผู้รู้จักบริษัท เพราะเป็นผู้ประพฤติสมควรแก่ความที่ตนเป็นผู้นับเนื่องในบริษัทนั้น อีกอย่าง ๑ เป็น

ผู้รู้จักประชุมชนและกิริยาที่จะต้องประพฤติต่อประชุมชนนั้น ๆ ในคราวที่จะเข้าสมาคม ย่อมเป็นผู้องอาจไม่ขามขยาดและเก้อเขิน จัดว่าเป็นผู้มีสง่าในประชุมชน ปริสัญญุตา นำให้เกิดผลคือความเป็นผู้อันหมู่คณะจะพึงไว้ใจและความเป็นผู้องอาจ เหตุนั้นจึงนับว่าเป็นสัปปุริสธรรมประการ ๑ ฯ

ข้อ ๗ ปุคฺคลปโรปรญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล คุณข้อนี้เป็นประโยชน์ในกิจนั้น ๆ หลายสถานตามฐานะแห่งบุคคล ความคบมิตรก็เป็นกิจที่บุคคลจะพึงเลือกคบหาแต่บุคคลที่สมควร เพราะมิตรนั้นมีทั้งดีทั้งชั่ว ถ้าเกลือกกลั้วด้วยปาปมิตรก็จะพาตนให้ชั่วลงไป ต่อได้กัลยาณมิตรจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัญจภิรุกชาดกเอกนิบาตแถลงเรื่อง พระราชกุมารพระราชโอรสพระเจ้ากรุงพาราณสี เสด็จจะไปครองเมืองตักสิลาอันเป็นทางไกลกันดารรอดพ้นจากอำนาจนางยักษิณีผู้มาประโลมล่อในระหว่างทาง และไปถึงโดยเกษมสวัสดิ์ ก็เพราะได้พระปัจเจกพุทธเป็นกัลยาณมิตรตั้งมั่นไม่ละเมิดโอวาทของท่าน เมื่อท้าวเธอได้ผ่านสมบัติแล้ว ทรงเปล่งอุทานวาจาขึ้นดังนี้ว่า

กุสลูปเทเส ธิติยา ทฬฺหาย
อวฏฺฐิตตฺตา ภยภีรุตาย จ
น รกฺขสีนํ วสมาคมมฺหเส
สโสตฺถิภาโว มหตา ภเยน เม

มีความว่า เพราะเรามั่นแล้วด้วยความตั้งมั่นในคำแนะนำของท่านผู้ฉลาด และเพราะเราเป็นผู้ขลาดแต่ภัย เราจึงมิได้ถึงอำนาจแห่งนางยักษิณีทั้งหลายเราจึงมีสวัสดี รอดจากภัยใหญ่อย่างนี้ ฯ ความเป็นผู้มีกัลยาณชน

เป็นมิตร เป็นเหตุแห่งวัฒนะดังนี้ ปุคคลัญญุตานี้ เมื่อกล่าวเฉพาะท่านผู้เป็นอิสรชน ได้แก่ความรู้จักเลือกบุคคลผู้เป็นบริวาร ประกอบในกิจการให้เหมาะกัน อันการใช้บุคคล จำจะต้องเลือกวางให้เหมาะ ไม่เช่นนั้นกิจการก็ไม่สำเร็จ พระราชาธิบดีได้เสนาอมาตย์ราชเสวกไว้เป็นกำลัง ก็เพราะทรงเลือกบุคคลอันเหมาะแก่การในฝ่ายพระพุทธศาสนา คุณสมบัติข้อนี้จัดเข้าในเจโตปริยญาณ พระปรีชากำหนดรู้อัธยาศัยน้ำใจของผู้อื่นเป็นองค์แห่งอภิญญาและทศพลญาณแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นอุปการะแก่กัตตุกัมยตาฉันทะ คือความพอใจใคร่เพื่อจะทำ เมื่อได้บุคคลร่วมในกิจที่เหมาะ ย่อมทำฉันทะให้แรงขึ้น ฯ

คุณสมบัติ ๗ ประการดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามา ตั้งแต่ความมีปรีชารอบรู้เหตุผล จนถึงรู้จักเลือกบุคคลยิ่งและหย่อนเป็นที่สุดนี้ เป็นอาภรณ์เครื่องประดับสำหรับสัตบุรุษ เป็นเครื่องหมายที่จะให้รู้ได้ว่า เป็นสัปปุริสบุคคลในพระพุทธศาสนา บุคคลเช่นนี้เมื่ออุบัติมาในสกุลใด ๆ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชุมชนเป็นอันมาก แม้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงสรรเสริญ ดังพระพุทธภาษิตที่ได้รับพระราชทานถวายวิสัชนามาแล้วนั้น ฯ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ทรงสมบูรณ์ด้วยสัปปุริสธรรมทั้ง ๗ ประการ ทั้งประกอบด้วยพระกุศลสมภารที่ได้ทรงอบรมมาแล้ว และทรงบำเพ็ญพระราชจรรยาเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข แห่งประชุมชนเป็นอันมาก จึงตั้งอยู่ในที่เป็นนาถะอันยิ่งใหญ่เป็นที่เคารพอันล้นพ้นของข้าขอบขัณฑสีมา ชาวประชาหวังพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่เป็น

นิจ ต้องด้วยภาษิตสรรเสริญน้ำพระหฤทัยแห่งพระมหาบุรุษ อันมาในคัมภีร์ชาดกว่า

อสฺสตฺถํว ปเถ ชาตํ สีตจฺฉายํ มโนรมํ
สนฺตานํ วิสเมตานํ กิลนฺตานํ ปฏิคฺคหํ

เหมือนไม้โพธิ ไม้ไทร อันเกิดอยู่ใกล้ทาง มีร่มอันชิดเย็นสนิท เป็นที่ชื่นใจ เป็นที่หยุดพักอาศัยระงับร้อน แห่งชนนิกรผู้ล้าเหนื่อยในทางไกลฉะนั้น ฯ

ด้วยอำนาจพระราชกุศลบุญราศีส่วนธรรมสวนมัย ของจงเป็นปัจจัยนำให้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ทรงประสบสิ่งซึ่งเป็นความสวัสดิ์ เป็นนิจนิรันดร์ ฯ

พุทฺโธ อนนฺตกรุณาย อโนปเมยฺโย
ธมฺโม จ อุตฺตมวิสุทฺธิกโร สุจิณฺโณ
สงฺโฆ มหากุสลเขตฺตอนุตฺตริโย
เอตํ วรํ ติรตนํ ลตนตฺตยวฺหํ
ตสฺสานุภาวหตโรคภโย จ ทุกฺโข
ทีฆายุโก จ สุขิโต จ มหานุภาโว
รามาธิโป ปรมราชินิยา สหาปี
รฏฺฐํ ปสาสตุ จิรํ อภิวุฑฺฒยาว

พระพุทธเจ้า หาสิ่งเปรียบไม่ได้ ด้วยพระกรุณาอันไม่มีที่สิ้นสุด พระธรรม อันบุคคลประพฤติดีแล้ว ทำความบริสุทธิ์อันอุดม พระสงฆ์

เป็นกุศลเขตอันใหญ่ยิ่ง ๓ รัตนะ อันประเสริฐนี้ รวมเรียกว่า พระ-รัตนตรัย ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรม-ราชินี มีพระโรค ภัย และทุกข์ อันอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยนั้นกำจัดแล้ว ทรงพระเจริญพระชนมายุยั่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญทั้งทางพระกายทางพระมนัส ทรงพระบรมเดชานุภาพ ทรงปกครองสยามรัฐสีมาอาณา-จักรเพื่อความเจริญยิ่ง ชั่วกาลนานเทอญ ฯ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุกติเพียงนี้ ขอถวายพระพร ฯ

อริยมรรคยานกถา

ทรงแสดงเมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่

พระศรีวิสุทธิวงศ์ กิตติโสภณเถระ

ถวายในรัชกาลที่ ๖

ในงานพระราชกุศลวันสวรรคต

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

ยสฺส สทฺธา จ ปญฺญา จ ธมฺมา ยุคฺคา สทฺธา ธุรํ
หิรี อีสา มโน โยตฺตํ สติ อารกฺขสารถิ
รโถ สีลปริกฺขาโร ฌานกฺโข จกฺกวีริโย
อุเปกฺขา ธุรสมาธิ อนิจฺฉา ปริวารณนฺติ ฯ

บัดนี้จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี โดยอนุรูปแก่พระราชกุศลทักษิณานุประทาน ด้วยวาระนี้ เป็นอภิลักขิตกาลตรงวันสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม สมเด็จพระบรมชนกนาถ และเป็นอภิลักขิตกาลใกล้กับวันสวรรคตแห่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมการพระราชกุศลนี้เป็นงานเดียวกันเหมือนก่อนมา ในศกนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งการนี้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมพระราชวังดุสิตนี้ เจ้าพนักงานพระราชพิธีได้เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒

พระองค์นั้น ขึ้นประดิษฐานเหนือพระแท่นมนังคศิลาบาตภายใต้นพปฎล มหาเศวตฉัตร แวดล้อมด้วยเครื่องบรมราชอิศริยราชูปโภคและเครื่องราช สักการะสมควรแก่พระเกียรติยศ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จ ประทับในมหาสมาคมพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานปัจโจปการกิจ ทรงพระ-ราชอุทิศเป็นธรรมพลีสักการะถวายสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระ บรมราชบุรพการีทั้ง ๒ พระองค์นั้น ด้วยอำนาจพระกตัญญูกตเวทิตาธรรม เป็นพลวเหตุอันกล้าหาญ ฯ ในอภิลักขิตกาลเช่นนี้เป็นคราวที่ชวนให้หวน ระลึกถึงความหลังครั้งยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ เมื่อได้ปรารภถึงพระคุณ สมบัติบางประการพอเป็นนิทัศนะแล้ว ทรงพระปัจจเวกขณ์ถึงด้วยกำลัง พระปรีชา ก็จะทรงพระปีติปราโมทย์ในการที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชจรรยา อนุวัตรตามอันเป็นไปในทางที่ต้องพระราชอัธยาศัยซึ่งจัดเป็นปฏิบัติบูชาอีก ประการ ๑ อนึ่ง ในมหาสมาคมนี้ เมื่อได้คำนึงถึงพระคุณเป็นอารมณ์แล้ว ก็จะเป็นเหมือนได้พร้อมกันมาเฝ้าในที่เฉพาะพระพักตร์ ฯ

บัดนี้จักรับพระราชทานพรรณนาพระคุณสมบัติเพียง ๒ ประการ คือ พระสามัตถิยะ และ พระการุญญภาพ พอเป็น นิทัศนนัย ฯ

สามัตถิยะนั้น คือความเป็นผู้สามารถในกิจน้อยใหญ่ คุณข้อ นี้มีในผู้ใดก็ยังผู้นั้นให้ประกอบกิจนั้น ๆ ลุล่วงไปได้ไม่ขัดข้อง สำเร็จ ประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ดังพระอานนทเถรเจ้าได้คิดทำตัวอย่างจีวรขึ้น ถูกต้องตามพระบรมพุทธาธิบาย ได้ความสรรเสริญแต่สมเด็จพระบรมศาสดา

ว่าเป็นบัณฑิตมีปัญญาใหญ่ ๆ ความสามารถนี้ แต่เพียงเป็นไปในกิจไม่สำคัญ ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตนและผู้อื่นได้ตามวิสัย ถ้ามีกว้างขวางออกไปในกิจใหญ่ ๆ ที่สำคัญประโยชน์อันใหญ่ก็ย่อมเกิดมียิ่งขึ้น ถ้ามุขมาตยาธิบดีมีสามารถก็อาจจะวิจารณ์ราชกิจให้ลุล่วงไปไม่อากูล เป็นกำลังของสมเด็จบรมกษัตริยาธิราชเจ้าแผ่พระราชอิสริยยศพระบรมเดชานุภาพและพระเกียรติคุณให้ไพศาล ดังปรินายกรัตน์และคฤหบดีรัตน์ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ผู้สามารถในราชกิจฝ่ายทหารและพลเรือนอันเป็นหน้าที่ของตนเป็นตัวอย่าง ถ้าสมเด็จบรมกษัตริยาธิราชเจ้าทรงประกอบด้วยความสามารถ ก็อาจดำรงเอกราไชสวรรยาธิปัตย์ปกครองรัชสีมามณฑล ป้องกันปรปักษ์มิให้มาย่ำยีได้เป็นบรมนาถอันใหญ่ของข้าขอบขัณฑสีมาผู้อยู่ใต้พระบารมี ฯ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงประกอบด้วยพระสามัตถิยคุณนี้แล้ว ดำรงเอกราชสยามาณาจักรให้สมบูรณ์เกษมสุขปราศจากภัย เป็นที่อุ่นใจแห่งประชาราษฎร์ผู้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ฯ

ความมีกรุณาได้ชื่อว่าการุญภาพ กรุณานั้น โดยพยัญชนะคือความหวั่นใจในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ทุกข์ยาก โดยอรรถก็คือความคิดอยากจะช่วยทุกข์ของเขา คุณข้อนี้เป็นข้าศึกโดยตรงแห่งวิเหสาความคิดเบียดเบียนผู้อื่น เป็นพลวปัจจัยให้คิดเกื้อกูลกันและกันนำบุคคลให้เป็นผู้ประเสริฐล่วงสามัญชนขึ้นไป ท่านผู้ใหญ่แห่งหมู่ชนที่สุดจนอธิบดีเฉพาะในสกุล ๑ ย่อมมีคุณข้อนี้เป็นวิหารธรรมแผ่ไพศาลออกไปตามชั้นแห่งบุคคล กล่าวอย่างอุกฤษฏ์ ฝ่ายอาณาจักรสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นที่นับถือลบล้นของพสกนิกรก็เพราะพระกรุณา มารดาบิดามีกรุณาในบุตรฉันใด สมเด็จ

พระเจ้าแผ่นดินก็แผ่พระกรุณาไปในประชาชนผู้อยู่ใต้พระเดชานุภาพ ทรงร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยฉันนั้น พระคุณข้อนี้แลชักนำให้พระองค์ตั้งอยู่ในยุกติธรรมไม่ลำเอียงในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และรำพึงถึงสุขทุกข์ของประชาชนที่สุดจนทรงจำแลงเพศเป็นอัญญาตกบุรุษไม่ให้ใครรู้จักพระองค์ เสด็จเที่ยวทรงสอดส่องเอง ได้ทราบข่าวดีและร้ายประจักษ์แจ้ง ดังมีเรื่องแสดงไว้ในอรรถกถาบางคัมภีร์บ้างก็มี ในเวลาที่ศึกมาประชิดพระนคร ต้องเสด็จนำพยุหแสนยากรออกต่อยุทธ์เพื่อป้องกันภัยมิให้มีมาถึงข้าขอบขัณฑสีมาก็มี สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระกรุณากว้างขวางฉะนี้จึงเป็นที่นับถือลบล้น ควรได้รับอภัยและรับความยกย่องไว้ในที่สูงปรากฏแก่ชนทั้งหลายราวกับเทพดาในหมู่มนุษย์ จัดว่าเป็นสมมติเทวราชเป็นผู้ควรแก่ส่วนกุศลที่มหาชนบำเพ็ญแล้ว และจะพึงอุทิศถวายด้วยความหวังเพื่อทรงพระเจริญภิยโยภาพสืบไป ๆ ในฝ่ายศาสนจักร สมเด็จพระพุทธเจ้าได้เป็นสรณะที่พำนักนับถือของพุทธ-ศาสนิกบริษัท จำเดิมแต่ครั้งยังดำรงพระชนม์จนบัดนี้ ก็เพราะพระมหากรุณา พระคุณข้อนี้เป็นเหตุให้พระองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ จัดเป็นพระมหากรุณาสมาโยคในฝ่ายเหตุสัมปทา ได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นผลสมบัติจำเดิมแต่ตรัสรู้แล้วก็คงอยู่ในพระกรุณาคุณ เสด็จเที่ยวเทศนาโปรดเวไนยนิกรในนครคามนิคมชนบทนั้น ๆ ให้ได้บรรลุโลกิยสมบัติและโลกุตตรสมบัติตามอุปนิสัยตราบเท่าถึงอวสาน ที่สุดพระอาพาธหนักจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในคืนนั้นแล้ว ยังทรงเทศนาโปรดสุภัททปริพพาชกให้สำเร็จพระอรหัตเป็นปัจฉิมสาวก ข้อความที่นำมาสาธกนี้ แสดงให้เห็นพระกรุณาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันเป็นไปในสัตวโลกสักเพียงไร เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงได้เป็นอุดม

สรณะที่ระลึกนับถืออันสูงสุดของพุทธศาสนิกประชาตลอดมาจนทุกวันนี้ ในการตั้งวจีสัตยาธิษฐานก็ยกพระคุณข้อนี้เป็นสำคัญ พึงเห็นในพจนประ-พันธ์ที่ใช้สวดในมงคลกิริยาว่า

มหาการุณิโก นาโถ หิตาย สพฺพปาณินํ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ

ความว่า สมเด็จพระโลกนาถประกอบด้วยพระมหากรุณา ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงเพื่อเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดมแล้ว ด้วยสัจวาจานี้ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน ดังนี้ ฯ สมเด็จบรม-บพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงพระมหากรุณาแก่ประชา-ราษฎร์ ตั้งพระราชหฤทัยสอดส่องในสุขทุกข์อยู่เป็นนิจนิรันดร์ กิจการที่ปรากฏเพราะพระมหากรุณานั้นมีมากหลายพ้นที่จะนับจะประมาณ ยังความชื่นบานให้เกิดแก่พสกนิกรทั่วหน้า ทรงตั้งอยู่ในฐานเป็นชนกชนนีแห่งประชาชาวสยามรัฐ ฯ พระคุณสมบัติดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาพอเป็นนิทัศนนัย ฯ

ฐานะอันนำให้ทรงพระคุณสมบัติเป็นมหัศจรรย์ นอกจากพระกุศลสมภารบุญญาธิการบารมีอันลบล้นล่วงสามัญชนแล้ว ในปรัตยุบัน ยังได้ทรงดำเนินในมรคาอันชอบประกอบด้วยพระปรีชาหยั่งทราบเหตุผล ทรงพระดำริวิจารณ์ ดำเนินพระกายพระวาจาพระมนัสสะอาดปราศจากโทษ พระคุณสมบัติเหล่านี้จัดเข้าได้ในมรคาวิถีทางดำเนินแห่งท่านผู้ได้นามว่าอริยะที่แสดงไว้โดยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นประการต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นปริโยสาน อริยมรรคทั้ง ๘ ประการนี้

เมื่อเป็นธรรมสามัคคีพร้อมมูลกัน ย่อมอาจจะพัดผันพาท่านผู้ดำรงอยู่ให้ลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐล่วงสามัญวิสัย จึงมีอุปมากล่าวไว้ว่า เป็นประดุจยานคือรถอันพาผู้ขึ้นให้ลุถึงที่ประสงค์ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัตินามแห่งพระอริยมรรคนั้นไว้เป็น ๓ สถาน ว่าเป็นพรหมยาน คือยานอันประเสริฐบ้าง ว่าเป็นธรรมยานคือยานอันเป็นธรรมบ้าง ว่าอนุตตรสังคามวิชัย เพราะเป็นเหตุให้ชนะสงครามอย่างยอดเยี่ยมฉะนี้บ้าง อริยมรรครถยานนั้นเมื่อบริบูรณ์ด้วยธรรมอันเป็นอลังการ ย่อมเป็นประดุจรถเกราะในสงครามอันพร้อมสรรพด้วยอาวุธและเครื่องป้องกันที่พระคันถรจนาจารย์แสดงเทียบด้วยรถสงครามในโบราณสมัย สมด้วยวจนประพันธ์นิคมคาถาพุทธภาษิตอันมาในอวิชชาวรรคแห่งมรรคสังยุต ที่ได้รับพระราชทานยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า

ยสฺส สทฺธา จ ปญฺญา จ ธมฺมา ยุตฺตา สทฺธา ธุรํ
หิรี อีสา มโน โยตฺตํ สติ อารกฺขสารถิ. เป็นต้น

มีเนื้อความว่า ศรัทธาและปัญญา ๒ ประการนี้เป็นคู่กัน และศรัทธาเป็นสำคัญประดุจแอกที่มีพาหนะเทียมประจำนำให้แล่นไป มีหิริพร้อมด้วยโอตตัปปะอันมีลักษณะให้อายแก่ใจและเกรงเป็นผิด เป็นประดุจงอนอันเชิดชูอยู่ในเบื้องหน้า มีมโนคือความคิดเป็นประดุจสายขับ มีสติคือความระลึกหรือความรอบคอบเป็นประดุจสารถีผู้ขับผู้ระวัง รถกล่าวคืออริยมรรคมีศีลคือความสำรวมกายวาจาเป็นอลังการ มีฌานคือความเพ่งพินิจเป็นตัวเพลา มีวิริยะทางกายและทางจิตจัดเป็นคู่ล้อ มีอุเบกขาความไม่เอนเอียงด้วยอำนาจอคติเป็นประดุจระดับบอกสูงต่ำ มีอนิจฉาคือความไม่โลภเป็นเครื่องปกคลุม มีความไม่พยาบาทและความไม่คิดเบียดเบียน (ซึ่งได้แก่เมตตา

กรุณา) และความสงัดกายสงัดจิตพร้อมทั้งความรักษาตนให้พ้นจากสังกิเลส จัดเป็นอาวุธประจำรถ ๕ ประการ มีความทนทานต่อถ้อยคำครหาจัดว่าเป็นเกราะเครื่องป้องกันศาตราวุธ อริยมรรค รถยานบริบูรณ์ด้วยอลังการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมคือปลอดภัย นี้เป็นพรหมยานอันยอดยิ่งที่มีในตนแห่งบุคคลผู้เป็นชาติอาชาไนย ผู้มีปัญญาอาศัยยานนี้ สามารถจะนำตนให้พ้นจากอุปสรรคของโลกได้ ย่อมเป็นผู้มีชัยในที่ทุกสถาน ฯ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงอบรมพระคุณสมบัติเหล่านี้ให้มีบริบูรณ์ในพระองค์ จึงดำรงพระราชอาณาจักรเป็นอนัญญสาธารณ์ ได้ทรงรับสัมมานนาภิสักการทั่วประชาชนชาวสยามรัฐและตลอดถึงประเทศที่เป็นไพรัช กระเดื่องพระคุณสมบัติเป็นมหาสัตบุรุษเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภ์ ฯ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบพระวิจารณญาณหยั่งทราบพระคุณสมบัติแห่งสมเด็จพระบรมราชบุรพการีทั้ง ๒ พระองค์นั้นโดยประจักษ์แล้ว ทรงบำเพ็ญพระราชจรรยานุวัตรตาม เกิดเป็นความงามความเจริญแก่สยามรัฐพ้นที่จะพรรณนา พระราชจรรยาสาธุปฏิบัติ ส่วนอัตตสมบัติและปรหิตปฏิบัติเป็นนิทัศนะแห่งคำที่กล่าวนี้ ฯ

พระราชกุศลราศีทักษิณานุประทาน อันสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตกาลด้วยพระกตัญญูกตเวทิตา ขอจงสำเร็จตามพระราชประณิธานที่ทรงพระราชอุทิศถวายในสมเด็จพระบรมราชบุรพการีทั้ง ๒ พระองค์นั้นทุกประการ โดยเทศนาบริหารดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาฉะนี้

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ ขอถวายพระพร ฯ

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์การศาสนา
นายวินิต สินไพโรจน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๒๒๓๓๓๕๑